

**The Necessity of Establishing Arbitration Organizations in Enhancing
Family Resilience**

Zeinab Talabaki*, PhD in Private Law, Researcher in the Women and Family
Research Institute, Qom, Iran(zeinab.talabaki@gmail.com)

Article Info

Extended Abstract

Date received: 06/07/1404
Date confirmed: 09/10/1404

**Family Resilience,
Dejudicialization,
Dispute Resolution,
Arbitration,
Arbitration Organizations.**

As the most fundamental social institution, the family serves as the primary vehicle for the transmission of moral, cultural, and religious values and as the initial locus of emotional and identity support for individuals. Consequently, any disruption in the mechanisms of family dispute resolution threatens not only internal familial stability but also broader social cohesion. Historically, a significant portion of family disputes was resolved through the mediation of relatives, elders, and trusted community members. This traditional approach—relying on lived experience, expediency (maslahat), the preservation of reputation, and a preference for peace over confrontation—often facilitated the restoration of relationships and prevented familial dissolution. However, with the expansion of modern judicial systems and the broadening jurisdiction of family courts, these indigenous and adaptive patterns have gradually eroded, shifting family litigation into a formal, ritualistic, and authority-driven framework. The result of this transformation has been an increased dependence of families on judicial intervention and a diminished capacity for the independent management of intra-familial conflicts.

Employing a descriptive-analytical method, this article seeks to elucidate how the establishment of arbitration organizations can contribute to the enhancement of family resilience. In the context of this research, family resilience is defined as the family's ability to actively resolve disputes, maintain cohesion against cultural and social pressures, and reconstruct itself as a dynamic, self-reliant, and value-oriented institution. The central hypothesis posits that the institutionalization of arbitration—particularly through Islamic arbitration organizations—can bolster family resilience by de-judicializing family disputes, reviving indigenous capacities, and strengthening religious and cultural identities.

The findings of this article indicate that, while the judicial system performs a necessary function in ensuring legal order, it often lacks optimal efficacy in many family disputes. The adversarial nature of litigation, the requirement to disclose private family matters, the focus on evidentiary proof and the determination of rights and duties, and the predominance of mandatory formalities often place spouses in a state of confrontation. Such an environment restricts the possibilities for dialogue, forgiveness, and relationship reconstruction. In this setting, rather than being active problem-solvers, families become subject to decisions imposed by formal authorities. In contrast, owing to its consensual, flexible, and specialized nature, arbitration possesses a high capacity to restore agency to the family. By grounding itself in the consent of the parties, arbitration provides the necessary psychological and legal groundwork for cooperation from the outset. Furthermore, by offering relative freedom from rigid procedural formalities, it allows for the design of processes tailored to the emotional and cultural contexts of the family. Drawing on specialists such as family counselors, psychologists, and legal experts, arbitration provides more realistic and contextually appropriate solutions to family conflicts.

Nevertheless, the article emphasizes that the effective utilization of these capacities is impossible without institutional organization. While individual and fragmented arbitration may be beneficial, it lacks the capacity to compete with the cohesive and extensive structure of the judicial system. The establishment of arbitration organizations is therefore imperative—organizations capable of providing the institutional infrastructure necessary for fostering family resilience through the formulation of clear yet flexible regulations, the professional training of arbitrators and mediators, the creation of specialized networks in the family domain, the promotion of a culture of peace and compromise, and the provision of indigenous dispute resolution models. Within this framework, the institution of familial hakam (arbitration), grounded in Verse 35 of Surah An-Nisa, holds significant potential. The article demonstrates that if this institution is redesigned to move beyond its formalistic and mandatory role within the divorce process and is instead implemented in a voluntary, professional, and organized manner, it can serve as an indigenous, efficient, and culturally compatible model for resolving spousal disputes within the Islamic-Iranian context.

From a comparative and transnational perspective, the article asserts that the issue of family arbitration is not merely an internal matter. In many countries, including various Western legal systems, family arbitration and mediation institutions have become highly developed, with specialized organizations operating in this field. Conversely, the experiences of Muslim communities in non-Muslim countries—such as the disputes concerning religious arbitration in Ontario, Canada—demonstrate that the need for cohesive Islamic arbitration institutions is not merely a theoretical demand but is directly linked to the preservation of religious identity, the right to cultural choice, and the stability

of Muslim families. Furthermore, at the international level, the dominance of arbitration models derived from Western priorities and values may lead to the marginalization of the cultural and religious considerations of Muslim families in the absence of Islamic arbitration institutions. Thus, the establishment of Islamic arbitration organizations carries strategic significance in the transnational arena as well as in the domestic sphere.

In conclusion, the article posits that the establishment of arbitration organizations is not merely a procedural reform in dispute resolution but a legal, social, and cultural strategy aimed at bolstering family resilience. By reducing excessive dependence on the courts, reviving indigenous and religious capacities, strengthening skills in dialogue and compromise, and defending the cultural identity of the family at both domestic and international levels, these organizations can play a fundamental role in maintaining familial cohesion and social stability. Accordingly, legislative support and purposeful policymaking to create and develop family arbitration organizations with an Islamic-Iranian approach constitute an undeniable necessity for contemporary society.

ضرورت تأسیس سازمان داوری در ارتقای مقاومت خانواده

زینب طلائی*

دکترای حقوق خصوصی، پژوهشگر مقیم پژوهشکده زن و خانواده

<https://orcid.org/0000-0002-0954-8879> - zeinab.talabaki@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

در روزگاران گذشته، اختلافات خانوادگی از طریق میانجی‌گری خویشاوندان و بزرگان خانواده - با تکیه بر ارزش‌ها و تجربه‌های نسل‌های پیشین - به صورت مسالمت‌آمیز حل‌وفصل می‌شد. با ظهور سیستم‌های قضایی مدرن و تأکید بر قضاوت رسمی، روش‌های سنتی کنار گذاشته شد و دعاوی خانوادگی به جای مصالحه، به سمت صدور احکام قضایی سوق یافت. این تحول، توانایی خانواده‌ها در مقاومت و تاب‌آوری در برابر چالش‌های فرهنگی و اجتماعی را کاهش داد و به افزایش اختلافات و فروپاشی خانواده‌ها منجر شد. مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی نقش سازمان‌های داوری در احیای تاب‌آوری خانوادگی می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد تأسیس سازمان‌های داوری اسلامی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های بومی و دینی می‌تواند به تقویت انسجام خانواده‌های ایرانی و مسلمان در سراسر جهان کمک کند. این سازمان‌ها با ترویج میانجی‌گری و صلح، راهکاری مؤثر برای کاهش وابستگی به سیستم قضایی و حفظ هویت فرهنگی خانواده‌ها ارائه می‌دهند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۶

تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۱۰/۰۹

تاب‌آوری خانواده،

قضازدایی،

حل اختلاف،

داوری،

سازمان‌های داوری.

مقدمه

افزایش اختلافات خانوادگی یکی از چالش‌های اصلی جوامع معاصر است که انسجام خانواده به عنوان خاستگاه ارزش‌های اخلاقی و شبکه‌های حمایتی را تهدید می‌کند. این اختلافات گاهی به جدایی و طلاق منجر می‌شود و گاه به صورت تنش‌های مداوم، خشم و فرسودگی عاطفی، پیوندهای خانوادگی را تضعیف می‌کند. این وضع با توجه به نقش بنیادین خانواده در شکل‌دهی ارزش‌های اخلاقی و پیوندهای اجتماعی، پایداری کل جامعه را به خطر می‌اندازد. برای مقابله با این تهدیدات، تقویت توان تاب‌آوری خانواده ضروری است. تاب‌آوری خانواده به توانایی خانواده برای مدیریت فعالانه اختلافات، حفظ انسجام در برابر چالش‌های اجتماعی - اخلاقی و بازسازی خود به عنوان واحدی پویا و خوداتکا اشاره دارد. خانواده مقاوم با تکیه بر ارزش‌های اخلاقی و شبکه‌های خویشاوندی می‌تواند در برابر تنش‌ها ایستادگی کند و نقش محوری خود را در پایداری جامعه ایفا نماید.

در گذشته، اختلافات خانوادگی از طریق میانجی‌گری غیررسمی ریش‌سفیدان و بزرگان خانواده، حل و فصل می‌شد. این روش‌ها با تکیه بر ارزش‌های اخلاقی و مشارکت فعال اعضای خانواده، نه تنها به حل اختلافات کمک می‌کرد؛ بلکه با تقویت حس مسئولیت‌پذیری و همکاری، توان تاب‌آوری خانواده را افزایش می‌داد. اعضای خانواده در این فرایند به صورت پویا درگیر حل مسائل خود بودند و از این طریق، انسجام و خوداتکایی خانواده حفظ می‌شد. با این حال تحولات اجتماعی مانند هسته‌ای شدن خانواده‌ها، تغییر نقش‌های سنتی و کم‌رنگ شدن پیوندهای خویشاوندی، کارآمدی این روش‌ها را کاهش داد و زمینه‌ساز مداخله مستقیم دولت در حل اختلافات خانوادگی شد.

در ایران با تأسیس سازمان عدلیه در سال ۱۳۰۷، دادگاه‌های شرع نخست به مسائل نکاح و طلاق محدود بودند. با افزایش پیچیدگی اختلافات خانوادگی و گرایش جامعه به قضاوت دولتی، صلاحیت این دادگاه‌ها گسترش یافت. قانون حمایت از خانواده (۱۳۹۲) این روند را تثبیت کرد و صلاحیت دادگاه‌های خانواده را به هجده موضوع از جمله نفقه، حضانت و مهریه توسعه داد (صفایی و امامی، ۱۳۹۲: ۱۸-۲۰)؛ اما رویکرد پدرمآبانه سیستم قضایی، با تکیه بر قوه قهریه و تشریفات پیچیده، مشارکت فعال خانواده‌ها را کاهش داد و نقش‌های سنتی مانند ریش‌سفیدی را به حاشیه راند. این وابستگی بیش‌ازحد به قضاوت دولتی، توانایی خانواده‌ها برای مدیریت مستقل اختلافات را تضعیف کرد و به کاهش تاب‌آوری خانواده انجامید؛ زیرا زوجین به جای حل فعالانه مسائل به تصمیم‌گیری‌های تحمیلی تن دادند.

پس از چند دهه تجربه روش‌های قضایی، جامعه حقوقی به این نتیجه رسیده است که روش‌های جایگزین حل اختلاف^۱ مانند داوری و میانجی‌گری به مراتب سود و منفعت بیشتری برای خانواده‌ها به همراه دارد. این روش‌ها با فراهم کردن فضایی توافقی و غیرتشریفاتی، خانواده‌ها را به مشارکت فعال در حل اختلافات خود تشویق می‌کنند و از این طریق، تاب‌آوری خانواده را تقویت می‌کنند. تأسیس سازمان داوری اسلامی این توانمندسازی را نهادینه کرده و با تکیه بر ارزش‌های اسلامی، به خانواده‌ها کمک می‌کند انسجام خود را در برابر چالش‌های اجتماعی - اخلاقی حفظ کنند. این مقاله بررسی می‌کند که تأسیس سازمان داوری اسلامی چگونه می‌تواند تاب‌آوری خانوادگی را در برابر چالش‌های اجتماعی - اخلاقی ارتقا دهد. برای پاسخ به این پرسش، مقاله در سه سرفصل سازمان‌دهی شده است: نخست ضرورت قضازدایی از اختلافات خانوادگی و محدودیت‌های سیستم قضایی تحلیل می‌شود. سپس ظرفیت‌های داوری و میانجی‌گری به‌ویژه در چارچوب داوری اسلامی در تقویت انسجام و مسئولیت‌پذیری خانواده‌ها بررسی می‌گردد. در پایان نقش سازمان‌های داوری اسلامی در سازمان‌دهی این روش‌ها و ارتقای تاب‌آوری خانوادگی ارزیابی خواهد شد.

۱. نقش قضازدایی در تاب‌آوری خانواده

سیستم قضایی سنتی با ایفای نقش پدری تمام‌عیار در حل اختلافات خانوادگی، توانایی خانواده‌ها در مدیریت و حل‌وفصل مسائل داخلی را تضعیف می‌کند. این سیستم مانند پدری که به‌تنهایی اختلافات فرزندان را حل می‌کند، افسار مسائل را از دست خانواده خارج می‌کند و مانع از یادگیری مهارت‌های تعامل و سازش زوجین می‌شود. فرایند قضایی با تکیه بر قوانین مدون و ساختار خشک و بی‌انعطاف، قضاوت را بر مدار مذاکره قرار نمی‌دهد و قابلیت همراهی با روحیه خانوادگی را ندارد. در نتیجه خانواده‌ها در فضایی سخت و رقابتی گرفتار می‌شوند و توان تاب‌آوری خود را در برابر چالش‌های اجتماعی و اخلاقی از دست می‌دهند. قضازدایی به معنای کاهش وابستگی به سیستم قضایی و بهره‌گیری از روش‌های جایگزین حل اختلاف مانند داوری اسلامی می‌تواند با بازگرداندن خوداتکایی به خانواده‌ها، پویایی و تاب‌آوری آنها را تقویت کند.

محیط قضایی برای رسیدگی به اختلافات خانوادگی مناسب نیست؛ زیرا مستلزم افشای اسرار خانوادگی است که اغلب به بی‌آبرویی، تهمت‌زنی و تشدید خصومت منجر می‌شود (هدایت‌نیا، ۱۳۸۷: ۳۷؛ ذبیحی، ۱۳۹۴: ۱۸۳). دعوت به سازش در این سیستم اغلب تشریفاتی است و

1. ADR.

فرایند دادرسی را طولانی‌تر می‌کند؛ درحالی‌که مراجعه زوجین به سیستم قضایی عملاً به معنای پایان تلاش برای سازش است. این رویکرد با تمرکز بر تعیین حقوق و تکالیف بر اساس اسناد و مدارک، فضایی رقابتی ایجاد می‌کند که زوجین را به جای همکاری به رقابت برای پیروزی بر یکدیگر سوق می‌دهد. در این فرایند، ارزش‌های سنتی مانند گذشت و ایثار که برای حفظ بنیان خانواده ضروری‌اند، کم‌رنگ شده، زوجین منفعل می‌شوند؛ زیرا قاضی به عنوان یک مرجع اقتدارگرا تصمیم‌نهایی را بدون توجه کافی به نیازهای عاطفی یا فرهنگی خانواده می‌گیرد. این انفعال توانایی خانواده‌ها برای مدیریت مستقل اختلافات را کاهش می‌دهد و آنها را به مداخله قضایی وابسته می‌کند.

افزون بر این تأکید سیستم قضایی بر تعیین حقوق به‌ویژه در مسائل مالی، اغلب به انحلال خانواده منجر می‌شود. در این سیستم، مفهوم گذشت به نفع حفظ بنیان خانواده رنگ می‌بازد و پس از مشخص شدن تکلیف حقوق مالی زوجین، راهی جز طلاق باقی نمی‌ماند (طالابی، ۱۴۰۰: ۲۶۶). این فرایند که بر رقابت و نه توافق استوار است، تاب‌آوری خانواده را در برابر چالش‌ها کاهش می‌دهد. درمقابل، قضازدایی از طریق روش‌های جایگزین مانند داوری اسلامی، با ایجاد فضایی غیررسمی و توافقی به خانواده‌ها امکان می‌دهد نقش فعالی در حل و فصل اختلافات خود ایفا کنند. داوری اسلامی با تکیه بر ارزش‌های اخلاقی و دینی مانند صلح و احترام به روابط خویشاوندی، فضایی فراهم می‌کند که در آن، زوجین به جای رقابت به دنبال توافق و حفظ بنیان خانواده باشند. این روش با بهره‌گیری از شبکه‌های اجتماعی و خویشاوندی، مانند نقش ریش‌سفیدان یا افراد مورد اعتماد، به خانواده‌ها کمک می‌کند راه‌حل‌هایی متناسب با فرهنگ و ارزش‌های خود بیابند. این فرایند نه تنها به حل اختلافات منجر می‌شود؛ بلکه با تقویت مهارت‌های مذاکره و مدیریت اختلاف، پویایی و خوداتکایی خانواده را احیا می‌کند.

تفاوت بنیادین داوری اسلامی با قضاوت قضایی در این است که داوری با فاصله گرفتن از فضای اقتدارگرایانه و تشریفاتی دادگاه به خانواده‌ها فرصت می‌دهد خودشان مالک فرایند حل اختلاف باشند. این خوداتکایی که از طریق مشارکت فعال و توافق محور زوجین محقق می‌شود، مهارت‌های تعامل و سازش را تقویت می‌کند و تاب‌آوری خانوادگی را در برابر چالش‌های آینده، افزایش می‌دهد. قضازدایی با کاهش مداخله حقوقی و احیای ظرفیت‌های درونی خانواده نه تنها به حفظ انسجام خانواده کمک می‌کند؛ بلکه با تقویت ارزش‌های سنتی و شبکه‌های خویشاوندی به پایداری اجتماعی در سطح کلان منجر می‌شود؛ بنابراین داوری اسلامی یک روش جایگزین است که با بازگرداندن قدرت حل مسئله به خانواده‌ها، نقشی کلیدی در افزایش تاب‌آوری آنها ایفا می‌کند.

۲. نقش داوری در تاب‌آوری خانواده

به گفته رنه داوید حقوق‌دان برجسته فرانسوی، «داوری تکنیکی است برای حل اختلاف میان دو یا چند نفر درباره منافعشان. در این روش، یک یا چند داور بر اساس اختیارات ناشی از توافق‌نامه خصوصی و نه مأموریت دولتی، به حل اختلاف می‌پردازند» (پاتینو،^۱ ۲۰۰۶م: ۱۰). براین اساس داوری روشی غیردولتی است که داوران بدون الزام به رعایت تشریفات مرسوم دادگاه‌ها و در چارچوب قرارداد خصوصی به حل اختلافات می‌پردازند. به تعبیر لنگرودی، داوری «فصل خصومت توسط غیرقاضی و بدون رعایت تشریفات رسیدگی دعاوی» است (جعفری لنگرودی، ۱۳۶۳: ۳۵۳). همچنین متین‌دفتری داوری را این‌گونه تعریف می‌کند: «داوری آن است که افراد از مداخله مراجع رسمی (قضایی) در قطع و فصل دعاوی مربوط به حقوق خصوصی خودشان صرف نظر نمایند و به حکومت خصوصی اشخاص که از نظر معلومات و اطلاعات فنی یا درستکاری و امانت، مورد اعتماد آنها هستند، تسلیم شوند» (متین‌دفتری، ۱۳۸۸: ۷۶)؛ بنابراین داوری روشی خصوصی و تخصصی است که بر پایه توافق، تخصص و امانت استوار است.

از این تعاریف می‌توان سه ویژگی برجسته برای داوری استخراج کرد: نخست توافقی بودن داوری: بر خلاف قضاوت که بدون نیاز به توافق طرفین انجام می‌شود، داوری تنها با توافق زوجین برای ارجاع اختلاف به داور معتبر است. دوم انعطاف‌پذیری داوری: این به معنای نبود آیین و شیوه‌نامه نیست؛ بلکه داوری از قواعد دست‌وپاگیر قضایی که اغلب به طولانی شدن فرایند می‌انجامد، آزاد است. سوم ظرفیت بهره‌مندی داوری از تخصص و تجربه کارشناسان مانند روان‌شناسان، مشاوران خانواده و حقوق‌دانان که به تشکیل شبکه‌ای نخبگانی برای حل اختلاف کمک می‌کند. این ویژگی‌های داوری نقش مهمی در تاب‌آوری خانواده دارند. در ادامه به بررسی نقش این ویژگی‌ها در افزایش تاب‌آوری خانواده پرداخته می‌شود:

۲-۱. توافقی بودن داوری و تأثیر آن بر تاب‌آوری

داوری به‌طورکامل به توافق طرفین وابسته است و بدون رضایت اولیه زوجین برای ارجاع اختلاف به داور، امکان‌پذیر نیست. هیچ داوری‌ای بدون توافق اولیه برای سپردن اختلافات به داور و انصراف از دادگستری انجام نمی‌گیرد. این وابستگی به توافق، نقش خانواده را در حل اختلاف پررنگ می‌کند. در سیستم قضایی، رسیدگی به اختلافات بدون نیاز به سازش انجام می‌شود و تلاش قاضی برای ایجاد صلح اغلب جنبه‌ای توصیه‌ای دارد؛ اما در داوری، توافق و سازش نقشی محوری دارد. هنگامی که

1. Patino.

زوجین داوری را به عنوان روش حل اختلاف انتخاب می‌کنند، از فرایند پرتش قضایی فاصله می‌گیرند و گاهی به سوی صلح و همکاری بر می‌دارند. این انتخاب، توانایی زوجین برای حل مسئله را تقویت می‌کند. حتی اگر نتیجه نهایی داوری به جدایی منجر شود، این تصمیم با مشارکت و توافق طرفین حاصل شده است که به بهبود تعاملات بعدی آنها کمک می‌کند.

در مقابل، پیگیری اختلافات در سیستم قضایی، زوجین را به خودمحوری و تمرکز بر حقوق فردی سوق می‌دهد. در این سیستم، زوجین منفعلانه در انتظار حکم قاضی می‌مانند و فرایند حق محور قضایی، آنها را از فداکاری و گذشت دور می‌کند؛ اما در داوری، توافق زوجین برای ارجاع اختلاف به این روش، مقاومتی سازنده در برابر خودمحوری و ارزش‌های فردگرایانه‌ای ایجاد می‌کند که دنیای مدرن به شیوه‌های گوناگون ترویج می‌دهد. این همکاری - هرچند محدود - گاهی در راستای حفظ ارزش‌های خانوادگی و تاب‌آوری در برابر جهانی شدن است که به گسست روابط خانوادگی منجر می‌شود؛ بنابراین توافق داوطلبانه زوجین بر داوری، حرکتی خودجوش برای حفاظت از انسجام خانواده در برابر چالش‌های اجتماعی و اخلاقی است.

۲-۲. انعطاف‌پذیری داوری و تأثیر آن بر تاب‌آوری

هر روش حل و فصل اختلاف - چه قضایی و چه جایگزین - ناگزیر از رعایت آیین و تشریفات خاصی است که چگونگی آغاز، انجام و پایان فرایند رسیدگی، وظایف طرفین و جزئیات دیگر را مشخص می‌کند. در نظام حقوقی ایران، آیین رسیدگی قضایی در قوانین آیین دادرسی مدنی تنظیم شده است. باین حال مطابق ماده ۴۷۷ این قانون، روش‌های غیرقضایی مانند داوری به رعایت این تشریفات ملزم نیستند. البته داوری نیز از آیین و قواعد خاص خود پیروی می‌کند؛ اما تفاوت بنیادین آن با آیین دادرسی قضایی در انعطاف‌پذیری آن است.

به‌طور کلی قوانین به دو دسته «آمره» و «تکمیلی» تقسیم می‌شوند. قوانین تکمیلی در طول خواست طرفین و در نبود توافق طرفین کاربرد دارد؛ اما قوانین آمره بر هر خواست و اراده‌ای برتری دارد و امکان تغییر در آن وجود ندارد. قوانین دادرسی قضایی از جمله قوانین آمره هستند و جز در معدودی از موارد، توافق خلاف آن ممکن نیست (کاتوزیان، ۱۳۹۴: ۱۶۱). بدین ترتیب طرفین اختلافی که برای حل اختلافات خود به سیستم قضایی مراجعه می‌کنند، امکان چندانی برای اعمال نظر خود و تغییر آیین و رویه رسیدگی ندارند و ملزم‌اند این قوانین را - هرچند مناسب اوضاع و احوال خانوادگی نباشد - رعایت کنند (کاکاوند، ۱۳۹۹: ۱۶۳). این محدودیت امکان مشارکت فعال زوجین در فرایند حل اختلاف را کاهش می‌دهد. در مقابل، آیین داوری کاملاً مبتنی بر توافق طرفین است. قواعد داوری مانند قوانین نمونه آنسیتال، صرفاً به عنوان راهنما ارائه شده‌اند و طرفین تنها در صورت توافق صریح، ملزم به رعایت آنها

هستند. تنوع قواعد داوری ناشی از فعالیت سازمان‌های گوناگون داوری، به زوجین امکان می‌دهد آیین رسیدگی را متناسب با نیازها و شرایط خاص خود تنظیم کنند. این انعطاف‌پذیری، داوری را به روشی باز و پویا تبدیل کرده است که بر خلاف سیستم بسته قضایی، به زوجین اجازه می‌دهد در فرایند حل اختلاف، نقش فعال‌تری ایفا کنند.

این آزادی عمل حس مالکیت زوجین بر نتیجه اختلاف را تقویت می‌کند. مشارکت فعال آنها در تعیین قواعد و فرایند داوری، توانایی حل مسئله را در آنها پرورش می‌دهد و آنها را از چارچوب حق محوری صرف به سوی چاره‌جویی و سازش هدایت می‌کند. در مقابل، قوانین آمره قضایی زوجین را به مسیری از پیش تعیین شده محدود می‌کنند که ممکن است با ارزش‌ها و نیازهای خانوادگی آنها همخوان نباشد.

۲-۳. تخصصی بودن داوری و تأثیر آن بر تاب‌آوری

یکی دیگر از مزایای داوری که به تاب‌آوری خانواده کمک می‌کند، امکان انتخاب داور متخصص از سوی زوجین است. قاضیان سیستم قضایی - چه در دادگاه‌های عمومی و چه تخصصی - به دلیل حجم بالای پرونده‌ها و ضرورت اشراف به موضوعات متنوع، اغلب نمی‌توانند به صورت عمیق به جنبه‌های خاص هر پرونده بپردازند (کاکاوند، ۱۳۹۹: ۱۶۷). محدودیت زمانی نیز مانع از بررسی جامع مسائل خانوادگی می‌شود؛ اما در داوری، زوجین می‌توانند رسیدگی به اختلافات خود را به فردی با تخصص و تجربه موردنظر خود مانند روان‌شناسان، مشاوران خانواده یا حقوق‌دانان بسپارند. این قدرت انتخاب به زوجین امکان می‌دهد از دانش و مهارت تخصصی دقیقاً در حوزه‌ای که نیاز دارند، بهره‌مند شوند.

این ویژگی جایگاه زوجین را در حل اختلافات خانوادگی تقویت می‌کند و این توانایی را به آنها می‌دهد که با انتخاب داور مناسب، مقاومت و تاب‌آوری بهتری در برابر چالش‌هایی که بنیان خانواده را تهدید می‌کند، نشان دهند. تخصصی بودن داوری - بر خلاف رویکرد کلی‌نگر سیستم قضایی - به زوجین کمک می‌کند راه‌حل‌هایی متناسب با شرایط خاص خود بیابند.

توافقی بودن، انعطاف‌پذیری و تخصصی بودن داوری، این روش را به ابزاری مؤثر برای افزایش تاب‌آوری خانواده تبدیل کرده است. این ویژگی‌ها به زوجین امکان می‌دهند به جای گرفتار شدن در چارچوب‌های سخت قضایی، نقشی فعال و پویا در حل اختلافات خود ایفا کنند. هرچه روش‌های حل اختلاف آزادتر و منعطف‌تر باشند، مشارکت و گرایش داوطلبانه زوجین برای حل مسائل افزایش می‌یابد. در این راستا، داوری نسبت به قضاوت قضایی و حتی میانجی‌گری یا کدخدامنشی، تاب‌آوری بیشتری برای خانواده به همراه دارد. با این حال پرسش اساسی این است که سازمان‌های داوری که متولیان

روش‌های جایگزین حل اختلاف به شمار می‌روند، چگونه می‌توانند به تاب‌آوری خانواده کمک کنند و چرا بهره‌گیری از ظرفیت این سازمان‌ها برای نظام حقوقی ایران ضرورت دارد؟

۳. نقش سازمان‌های داوری در تاب‌آوری خانواده

اگرچه داوری و شیوه‌های غیررسمی حل اختلاف از دیرباز در میان مردم جریان داشته‌اند؛ اما عمر سازمان‌های داوری چندان طولانی نیست. با توسعه تجارت بین‌المللی و نیاز به مدیریت منسجم شیوه‌های حل اختلاف خارج از دادگاه، مؤسسات و سازمان‌های متعددی برای مدیریت این شیوه‌ها و عرضه خدمت به کاربران آن، شروع به فعالیت کردند. به مرور زمان، سازمان‌های داوری دریافتند می‌توانند حوزه فعالیت‌های خود را به عرضه اختلافات خانوادگی نیز گسترش دهند و امروزه مؤسسات داوری بسیاری در جهان در حوزه حقوق خانواده و حل و فصل دعوای خانوادگی فعال هستند. از این جمله می‌توان به انجمن داوران حقوق خانواده^۱ و مؤسسه داوران و میانجیگران قانون خانواده استرالیا^۲ اشاره کرد.

طبیعتاً در برابر سیستم منظم و یکپارچه و عریض و طویل قضایی، به سازمان‌های داوری نیاز است تا عهده‌دار مدیریت و هماهنگی شیوه‌های جایگزین حل اختلاف شوند. چنان‌که گذشت، شیوه‌هایی مانند داوری و میانجی‌گری بر خلاف سیستم قضایی، ظرفیت بسیاری برای تاب‌آوری خانواده‌ها در برابر ضدارزش و ناهنجاری‌های اخلاقی دارند که موجب فروپاشی خانواده می‌شود. به همین ترتیب، مراکزی که متولی امر داوری و میانجی‌گری هستند نیز نقش مؤثری در تاب‌آوری خانواده ایفا می‌کنند. در ادامه به نقش سازمان‌های داوری در این باره پرداخته خواهد شد:

۳-۱. مدیریت منسجم و انعطاف‌پذیری سازمان‌های داوری

مهم‌ترین مزیت داوری سازمانی مدیریت منسجم و چارچوب‌مند در عین انعطاف‌پذیری آن است که اجازه می‌دهد زوجین شیوه حل اختلاف خود را با توجه به مقتضای امر، تنظیم کنند. این مزیت سبب تاب‌آوری خانواده می‌شود؛ چراکه نظم و چارچوبی که در پرتو مدیریت سازمان داوری شکل می‌گیرد، به روندی کارآمد و سامان‌مند برای دخالت خانواده‌ها در فرایند حل اختلاف منجر می‌شود. جنبه انعطاف‌پذیر داوری سازمانی اجازه می‌دهد خانواده‌ها با سلاقی مختلف بتوانند شیوه‌های مناسب برای حل اختلافات خود را بیابند. در عین حال توانایی راهبردی سازمان‌های داوری به خانواده‌ها کمک می‌کند ارزش‌ها اخلاقی خود را حفظ و آنچه از دست رفته را احیا کنند.

1. IFLA.

2. AIFLAM.

سازمان‌های داوری با استخدام متخصصان، میانجیگران حرفه‌ای و مشاوران خانواده می‌توانند شبکه‌ی نخبگانی از فعالان حوزه‌ی خانواده را گرد هم آورند و بدین ترتیب بخشی آموزشی را به فعالیت‌های خود اضافه کنند و با برگزاری دوره‌های فن میانجی‌گری و آموزش نحوه‌ی گفتگو با دیگران به ارتقای تاب‌آوری خانوادگی کمک شایان توجهی کنند. مشابه این‌گونه فعالیت‌ها در برخی مراکز مشهور داوری انجام می‌گیرد. از این جمله می‌توان به انجمن داوری آمریکا اشاره کرد که به ارگان‌های دولتی و مؤسسات خصوصی مشغول در زمینه‌ی درمان و رفاه و امنیت اجتماعی، نحوه‌ی مذاکره و میانجی‌گری و برخورد صحیح با مراجعان را آموزش می‌دهند.^۱

۳-۲. تقویت نهاد تحکیم در سایه نظارت و مدیریت سازمان‌های داوری

ازجمله ظرفیت‌های سازمان‌های داوری آن است که می‌توانند آیین‌ها و شیوه‌های بومی و سنتی سرزمینی خود را به شیوه‌ای کارآمد و به‌روز و مطابق نیاز جامعه‌ی امروزی تنظیم کنند و بدین ترتیب در کنار بهره‌مندی از مزایای شیوه‌های بومی، هویت ملی - مذهبی خود را حفظ کنند. یکی از شیوه‌های شناخته‌شده در حل اختلافات زوجین، ارجاع اختلافات به نظر و رأی حکمین خانواده است. مطابق این شیوه، هنگامی که زوجین به اختلافی بر می‌خورند که خود قادر به حل آن نیستند، یک نفر از خانواده‌ی زوج و یک نفر از خانواده‌ی زوجة انتخاب می‌شوند تا برای حل مشکل زوجین به چاره‌جویی بپردازند. این شیوه برگرفته از آیه‌ی شریفه ۳۵ سوره نساء^۲ است و پیشینه‌ی آن به ماده ۶۷۶ قانون آیین دادرسی مدنی ۱۳۱۸ باز می‌گردد. پس از آن نیز این شیوه در قانون حمایت از خانواده ۱۳۵۳ و قانون اصلاح مقررات مربوط به طلاق ۱۳۷۰ مورد توجه قرار گرفته است. در حال حاضر به موجب ماده ۲۷ قانون حمایت از خانواده ۱۳۹۱ ارجاع به حکم خانوادگی در کلیه موارد درخواست طلاق - به استثنای طلاق توافقی - الزامی است (صفایی و امامی، ۱۳۹۲: ۲۶۲).

متأسفانه الزامی کردن این شیوه و تعبیه‌ی آن به عنوان یکی از مراحل قضایی طلاق، باعث شده این روش جنبه‌ی صوری و تشریفاتی داشته باشد؛ حال آنکه حکم خانوادگی ظرفیت بسیاری برای نقش‌آفرینی خانواده و افزایش پویایی آن برای حل اختلافات خانوادگی دارد. از آنجاکه در این روش به خانواده‌های زوجین رجوع می‌شود، شبکه‌ی خانوادگی در راستای انتقال تجربه‌ها و تاب‌آوری خانواده‌ها فعال می‌شود. لازمه‌ی موفقیت این روش آن است که زوجین خود به این نتیجه دست یابند که کمک گرفتن از بزرگان خانواده راهی مناسب برای غلبه بر اختلافات است؛ از این رو حکم خانوادگی باید در قالبی داوطلبانه و به

1. https://www.adr.org/mission_old

۲. وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْتَغُوا حَكْماً مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكْماً مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحاً يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيماً خَبِيراً.

گونه‌ای میانجیگرانه طراحی شود تا بتواند به طور کارآمد به حل و فصل اختلافات بپردازد. قاعدتاً برای اینکه زوجین داوطلبانه به سمت این روش بروند، نیاز است که اول الگویی منسجم و آیینی مخصوص برای حکم خانوادگی طراحی شود که در عین انعطاف در روش، از چارچوبی منطقی و مدیریتی کارآمد بهره‌مند باشد. دوم برای تشویق زوجین به بهره‌گیری از این گونه روش‌ها به تبیین و تبلیغ نیاز است. تبلیغ مزایای حکم خانوادگی و پرونده‌هایی که نتایج مثبتی را کسب کرده‌اند، زوجین را به استفاده از این روش ترغیب می‌کند. تأمین این دو نیاز تنها از طریق سازمان‌های داوری، امکان‌پذیر است. سازمان‌های داوری از آنجاکه مؤسسات خصوصی و تجاری هستند، بیش از هر نهاد و ارگان دیگری برای عرضه شیوه‌ای کارآمد و مؤثر، انگیزه دارند؛ چنان‌که مؤسساتی در فضای رقابت تجاری، امکان بقا دارند که در تبلیغ شیوه‌های مناسب حل و فصل اختلافات به‌خوبی عمل کنند. به‌تبع بر اثر رقابت تجاری مؤسسات داوری، مزایای حکم خانوادگی برای جامعه و خانواده‌ها آشکار خواهد شد. در این راستا، سازمان‌های داوری به دو روش می‌توانند اختلافات را به حکمین خانواده ارجاع دهند: ۱. به عنوان شیوه‌ای مستقل و با چارچوب منسجم و آیین مشخص و ویژه این روش؛ ۲. به عنوان یکی از مراحل مقدماتی پیش از ارجاع اختلاف به دیوان داوری. از آنجاکه حکم خانوادگی نوعی میانجی‌گری قلمداد می‌شود، پیش از تشکیل دیوان داوری و آغاز رسیدگی به اختلاف می‌توان آن را به کار بست. همچنین سازمان‌های داوری می‌توانند دوره‌هایی برای آموزش حکمین ترتیب دهند و تجربه‌های موفق میانجیگران را با ایشان به اشتراک گذارند. درنهایت این شیوه منحصر به فرد قرآنی در بستر داوری سازمانی تقویت می‌شود و با توجه به جایگاهی که حکم خانوادگی در میان خانواده‌های مسلمان دارد، تقویت و مدیریت و تبلیغ این روش به عنوان شیوه‌ای موفق می‌تواند به تقویت تاب‌آوری خانوادگی در برابر مشکلات بینجامد.

۳-۳. ظرفیت سازمان داوری در مقابله با چالش‌های اخلاقی خانواده

یکی دیگر از مزیت‌های حضور سازمان داوریِ قدرتمند در عرصه حل اختلافات خانوادگی، امکان تعیین قواعد و رویه‌های رسیدگی به اختلافات مناسب با فرهنگ و اندیشه اسلامی است. در حال حاضر اصل داوری در حقوق خانواده در قوانین بسیاری از کشورهای اسلامی مانند قانون احوال شخصیه کویت (ماده ۱۲۷)، قانون احوال شخصیه سوریه (ماده ۱۱۲) و قانون احوال شخصیه عراق (ماده ۴۱) به رسمیت شناخته شده است. البته این داوری خانوادگی مانند اوضاع کنونی ایران در قالب ارجاع به حکمین خانواده و با اقتباس از آیه شریفه «وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا...» است (ر.ک: هدایت‌نیا، ۱۳۸۷: ۲۸۴-۲۸۹).

متأسفانه در کم‌کاری کشورهای اسلامی، نظام جدید داوری بر اساس ارزش‌ها و دغدغه‌های غربی

- آمریکایی پایه‌ریزی شده است؛ چنان‌که ازجمله مباحث کانونی این روزهای جامعه داوری، بحث «آمریکایی شدن داوری بین‌المللی» و نقش سیاست جهانی‌سازی غرب و غربی‌سازی قوانین در شکل‌گیری قواعد داوری است (فن، ۲۰۱۶م: ۲۴۳). از آنجاکه داوری امری مبتنی بر توافق است، عموماً می‌تواند محدوده چشمگیری از قواعد حقوقی و قوانین ملی را - به استثنای برخی از قواعد آمره و نظم عمومی - نادیده بگیرد و از آنجاکه قواعد و آیین داوری امروز در دنیای غرب ساخته می‌شود و گسترش می‌یابد، به تبع بسط فعالیت داوری و سازمان‌های داوری با ترویج اندیشه‌هایی همراه است که جوامع اسلامی را با «چالش‌های اخلاقی» روبه‌رو می‌کند.

چنان‌که یکی دیگر از نگرانی‌های این روزهای جامعه داوری، ایجاد تنوع میان نامزدهای انتخاب داور است، مدتی است این پرسش برای نهاد داوری بین‌الملل مطرح است که چرا داوران از میان مردان سفیدپوست آمریکایی یا انگلیسی‌تبار انتخاب می‌شوند و گروه‌های نژادی، فرهنگی، دینی و جنسیتی دیگر با اقبال چندانی روبه‌رو نیستند؟ برای حل این معضل، کنفرانس‌ها و سمینارهای متعددی در بحث تنوع داوران برگزار شده تا از راه‌های گوناگون، شانس انتخاب اقلیت‌های نژادی، جغرافیایی و دینی... افزایش یابد؛ با این حال گزارش‌های بعدی نشان می‌دهد تنوع در داوری صرفاً معطوف به افزایش داوران زن است و تغییر چندانی در شاخص‌های دیگر دیده نمی‌شود. بر اساس نظرسنجی انجام‌شده از سوی دانشگاه کوبین مری^۲ در سال ۲۰۱۸ میلادی، شصت درصد از پاسخ‌دهندگان معتقد بودند در بازه زمانی ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۸ در جامعه داوری بین‌المللی، پیشرفت‌هایی در زمینه تنوع جنسیتی صورت گرفته است؛ اما در جنبه‌های دیگر مانند جغرافیایی، سنی، فرهنگی و قومی، رشد چندانی مشاهده نشده است (لندن، ۲۰۱۸م: ۱۸). نکته درخور توجه این است که مسئله تنوع جنسیتی صرفاً به رفع تبعیض در حضور برابر داوران زن خلاصه نمی‌شود؛ بلکه حمایت از اقلیت‌های دگرباش جنسی (هم‌جنس‌گرایان) را نیز در بر می‌گیرد. اگرچه موج اولیه تنوع جنسیتی به از بین بردن چهره مردانه داوری و افزایش فعالیت داوران زن محدود بوده است، امروزه صحبت از تنوع مبتنی بر گرایش جنسی است؛ آن‌گونه که در برخی گزارش‌ها آمده است: «تنوع جنسیتی و تنوع مبتنی بر گرایش جنسی، روزبه‌روز توجه بیشتری را به سمت خود جلب می‌کنند؛ اما همین را نمی‌توان در مورد تنوع قومیتی گفت».^۴ بنابراین بحث از تنوع جامعه

1. Fan.

۲. دانشگاه کوبین مری لندن هر چند سال یک بار از کاربران و فعالان در حوزه داوری بین‌المللی نظرسنجی می‌کند و نتایج آن را منتشر می‌کند. به این گزارش‌ها در تحقیقات حوزه داوری بین‌المللی در غالب موارد استناد می‌شود.

3. London.

4. <https://phoenixdisputesolutions.com/gb/news/deliberate-diversity-new-model-international-arbitration>.

داوری بین‌المللی در نهایت به این سمت پیش رفت که اولاً حضور داوران زن را افزایش دهند و ثانیاً موانع حضور اقلیت‌های دگرباش جنسی را در مقام داورى رفع کنند.

قاعدتاً در نبود سازمان‌های داورى اسلامى، خانواده‌های مسلمان چاره‌ای ندارند؛ جز آنکه به همین سازمان‌های داورى موجود که از ارزش‌های غربی پیروی می‌کنند، مراجعه کنند. به همین ترتیب محتمل است روزبه‌روز بر تعداد چالش‌های اخلاقی دنیای داورى افزوده شود؛ بنابراین ضرورت دارد نظام حقوقی اسلامى نیز در حوزه داورى‌های تجارى و خانوادگی در عرصه داخلی و بین‌المللی وارد شود و آیین و شیوه داورى را با اولویت‌ها و ارزش‌های اسلامى تنظیم کند.

در اهمیت و جایگاه حضور مؤسسات داورى برای جهان اسلام می‌توان به مقاله «حقوق شریعت و داورى بین‌المللی تجارى: نیاز به یک سازمان داورى درون‌اسلامى» اشاره کرد که نویسنده عرب‌تبار آن به نقش سازمان داورى درون‌اسلامى در وحدت‌آفرینی میان منافع شیعیان و اهل سنت پرداخته است (خوکاز،^۱ ۲۰۱۷م: ۱۸۱). در این مقاله، «مرکز داورى اورشلیم» یک نمونه موفق از ایجاد صلح و سازش در منطقه در زمینه افزایش دامنه همکاری میان اسرائیل و فلسطین معرفی شده است (همان: ۱۹۴). جالب است که رژیم کودک‌کش صهیونیست که مظهر خشونت و جنگ‌افروزی در جوامع اسلامى است، در قالب نهادی مبتنی بر صلح و سازش می‌کوشد پلی میان خود و جوامع اسلامى ایجاد کند و به این طریق، جایگاه خود را در منطقه تثبیت کند. بی‌گمان در نبود مراکز مطرح اسلامى که در عرصه شیوه‌های جایگزین حل و فصل اختلافات به فعالیت بپردازند، سیستم‌های بیگانه در این فضا جولان می‌دهند.

خلاصه سخن آنکه وجود مراکز و مؤسسات داورى اسلامى برای جامعه اسلامى و مسلمانان، ضرورتی مبرم دارد و نباید تصور کرد اگر جامعه اسلامى برای حل مشکلات خود پیش‌قدم نشود، جوامع دیگر در این باره به نفع منافع خود عمل نخواهند کرد.

۳-۴. ظرفیت سازمان داورى در تاب‌آوری خانواده‌های مسلمان در کشورهای غیراسلامى

همچنان‌که تاکنون بیان شد، داورى سیستمی خصوصى برای حل اختلافات است. این سیستم خصوصى اجازه می‌دهد شیوه‌های غیررسمی که زوجین برای حل اختلافات خود به کار می‌برند، در قالبی حرفه‌ای و رسمى تحت مدیریت داور انجام پذیرد. این امر به‌ویژه در کشورهای غیراسلامى که بسیاری از ساکنان آن مسلمان هستند، حائز اهمیت است. تجربه داورى اسلامى در ایالت انتاریو کانادا نشان می‌دهد تشکیلاتی که امکان داورى مذهبی را در کشورهای غیراسلامى

1. Khoukaz.

هموار می‌کند، تا چه اندازه در افزایش تاب‌آوری خانواده‌های مسلمان مؤثر هستند.

در سال ۱۹۹۱ در ایالت انتاریو، قانون داورى جدیدی به منظور کاهش بار سیستم قضایی و حرکت به سمت خصوصی‌سازی به تصویب رسید تا بدین ترتیب به جای آنکه اعمال قوانین خانواده صرفاً در اختیار دولت و سیستم قضایی باشد، از طریق توافق‌های فردی و با راهنمایی و مصلحت‌اندیشی داوران و میانجیگران انجام پذیرد. مطابق قانون داورى انتاریو، طرفین داورى این اجازه را داشتند که قواعد و اصول حقوقی دیگری را به‌جز آنچه بر دعاوی دادگاه‌های عادی حاکم است، مبنای حل اختلافات خود قرار دهند؛ بنابراین این قانون امکان داورى مذهبی و غیرمذهبی در اختلافات خانوادگی و تجاری را فراهم می‌کرد و مسلمانان و یهودیان و مسیحیان کانادایی می‌توانستند هیئت‌های حل اختلافاتی تشکیل دهند که مطابق اصول مذهبی ایشان به داورى بپردازند (کورت‌وج و سلبی، ۲۰۱۲م: ۱۸). با این حال هنگامی که یک مؤسسه خرد مسلمان به نام مؤسسه اسلامی عدالت مدنی^۲ به سال ۲۰۰۳ میلادی در طی تبلیغات رسانه‌ای اعلام کرد حاضر به عرضه خدمات برای داورى مذهبی در امور خصوصی (خانوادگی) مطابق قوانین اسلامی و قوانین داورى انتاریو است، مخالفت‌های گسترده‌ای از جانب جوامع فمینیستی صورت گرفت؛ با این بهانه که تشکیل یک نهاد هم‌عرض با سیستم قضایی و قانونی به پایمال شدن حقوق زنان مسلمان منجر خواهد شد (همان: ۱۲).

در پی این مخالفت‌ها - به درخواست نخست‌وزیر وقت ایالت انتاریو - تحقیقات گسترده و مناظره‌های چندماهه‌ای درباره استفاده از داورى مذهبی در حقوق خانواده و ارث انجام گرفت. به‌طورکلی دو جریان مخالف و موافق داورى مذهبی در آن زمان فعال بودند: (۱) جریان طرفدار داورى مذهبی که با کلیشه‌های منفی و مکرری که رسانه‌ها و مخالفان محاکم شرعی علیه اسلام تبلیغ می‌کردند، مقابله می‌نمودند. (۲) جریان مخالفان داورى مذهبی که متشکل بودند از سازمان‌هایی مانند «شورای زنان مسلمان کانادایی»^۳ و «کمپین بین‌المللی سکولار علیه محاکم شرعی» به رهبری «هما ارجمند» و شهروندان کانادایی پناهنده ایرانی. دو ادعای کلی که جریان مخالف مطرح می‌کرد، یکی این بود که حقوق زنان مسلمان با سیستم حقوقی کانادا بهتر محافظت می‌شود و دیگر اینکه اصول اسلامی عدالت اجتماعی با حقوقی که کانادا برای زنان قائل است،

1. Korteweg & Selby.

2. IICJ.

3. CCMW.

همخوانی دارد و دیگر نیازی به مراکز داوری اسلامی نیست. از منظر مخالفان، داوری مذهبی زمینه‌ساز تفسیر گسترده از شریعت و تسلط تاریخی پدرسالارانه است که این تفاسیر زمینه آن را فراهم می‌کنند (همان: ۲۰).

باین حال نتایج تحقیقاتی نشان می‌دهد که (۱) از قدیم، حل و فصل اختلافات مبتنی بر شریعت و مذهب به طور غیررسمی در مساجد انجام می‌گرفت و شیوه داوری مذهبی صرفاً راهی برای رسمیت یافتن این روش و شفافیت فرایندهای آن است. (۲) داوری مذهبی می‌تواند به بومی‌سازی جنبه‌های خاصی از قوانین اسلامی منجر شود و یک نظام چندفرهنگی قوی را تشکیل دهد و به هم‌گرایی بیشتر مسلمانان کانادایی در سیستم حقوقی حاکم بر کانادا که تاکنون تحت تأثیر تعلیمات مسیحی بوده است، کمک کند. (۳) در تحقیقات صورت‌گرفته، هیچ مدرکی یافت نشد که نشان دهد به طور سامان‌مند با سپردن حل و فصل اختلافات به داوری، زنان با تبعیض روبه‌رو می‌شوند. در نتیجه نظر نهایی این گزارش‌ها آن بود که داوری در مسائل خانواده، مجاز و بدون اشکال است.

با وجود این در نهایت نخست‌وزیر ایالت انتاریو اظهار داشت: «اجازه نخواهد داد ایالت او نخستین دولت غربی باشد که امکان استفاده از قوانین اسلامی را برای حل و فصل اختلافات خانوادگی می‌دهد و اگر داوری مذهبی ممنوع شود، مرزهای بین دولت و مذهبی واضح‌تر خواهد شد». جالب توجه است که با وجود اینکه یهودیان و مسیحیان نیز از طریق سیستم داوری مذهبی مراجعه می‌کردند، در این بیانیه، تنها به مسلمانان اشاره شده است (همان: ۲۰-۲۳).

البته در عمل، این تصمیم چندان تغییری را ایجاد نکرده؛ به این سبب که اکثریت قریب به اتفاق طلاق‌های اسلامی همچنان توسط پیشوای دینی انجام می‌گیرد؛ به‌ویژه زنان مسلمان بسیاری برای طلاق از همسران ناسازگار به پیشوایان دینی خود مراجعه می‌کنند (همان: ۱۴). مطالعات صورت‌گرفته نیز همین را نشان می‌دهد که طلاق مذهبی در میان مسلمانان آمریکای شمالی، گسترده و رایج است (همان: ۳۸). جالب آن است که طبق این گزارش، جمعیت مسلمانان پاینده به ازدواج طبق سنت اسلام بیشتر از کسانی است که نماز می‌خوانند یا خود را اهل نماز می‌دانند (همان: ۴۰). همچنین این نکته را باید در نظر داشت که قانون ۱۹۹۱ انتاریو صرفاً ناظر به شیوه داوری است و روش‌های دیگر حل اختلاف مانند میانجی‌گری از پارامترهای قوانین داوری آزاد است؛ بنابراین چون روش رایج و مرسوم برای طلاق و تقسیم ارث و مسائل دیگری که پیشوایان دینی به آن رسیدگی می‌کنند، از نوع مشاوره و عموماً مبتنی بر میانجی‌گری است، این ممنوعیت‌ها بر شیوه غیررسمی مسلمانان تأثیر نگذاشته است (همان: ۲۴).

با وجود این نباید از اهمیت داوری رسمی برای خانواده‌های مسلمان مقیم کشورهای غیراسلامی

غافل شد. بی‌گمان امکان دآوری به شیوه‌ای اسلامی، یک نیاز اساسی برای هویت اسلامی خانواده‌های مسلمان است؛ از این رو تأسیس سازمان دآوری اسلامی برای احقاق حقوق مذهبی خانواده‌های مسلمان در سراسر جهان ضرورت دارد؛ سازمانی که با در اختیار داشتن چند شعبه بین‌المللی می‌تواند مسائل خانواده‌های مسلمان را شناسایی کند و برای حل این مشکلات از رهگذر دانش حقوقی و دیپلماسی عمل نماید؛ چنانچه در سال ۲۰۰۳ چنین سازمانی با اهداف بیان‌شده وجود داشت، می‌توانست با موج فمینیستی علیه محاکم شرعی و دآوری مذهبی مقابله کند و به منظور کسب حق مشروع زنان مسلمان برای امکان استفاده از دآوری مذهبی، فعالیت کند. طبیعتاً وجود چنین سازمان‌های فعال اسلامی، نقش پررنگی در تاب‌آوری زنان و خانواده‌های مسلمان ایفا می‌کند.

نتیجه

۱. خانواده به طور ذاتی از ظرفیت بالایی برای حفظ ارزش‌های اخلاقی و انتقال آنها به نسل‌های آینده برخوردار است. با این حال تغییرات سبک زندگی، هسته‌ای شدن خانواده‌ها و تأثیر تهاجمات فرهنگی، این توانایی را تضعیف کرده است. در گذشته، اختلافات خانوادگی از طریق روش‌های سنتی و غیررسمی مانند میانجی‌گری بزرگان یا ریش‌سفیدان، با کمترین آسیب، حل و فصل می‌شد. این روش‌ها با تکیه بر ارزش‌ها و تجربه‌های خانوادگی، زوجین را به صلح و سازش هدایت می‌کردند و تنها در موارد نادر به جدایی منجر می‌شدند.

۲. با تحولات اجتماعی و ظهور دولت‌های مدرن، سیستم دادگستری جایگزین این روش‌های سنتی شد. اقتدار قضایی و شعار «عدالت» خانواده‌ها را به سوی قضاوت دولتی سوق داد؛ اما این تغییر به تدریج به تضعیف ظرفیت‌های تاب‌آوری خانواده انجامید. وابستگی بیش‌ازحد به دادگستری و کم‌رنگ شدن میانجی‌گری خانوادگی، توانایی خانواده‌ها برای حل اختلافات به صورت درونی را کاهش داد. بر خلاف روش‌های سنتی که بر پند و اندرز و مصالحه متمرکز بودند، سیستم قضایی اغلب نمی‌تواند به طور مؤثر به صلح و سازش میان زوجین منجر شود.

۳. افزایش آمار طلاق و انباشت پرونده‌های خانوادگی در سیستم قضایی، ناکارآمدی این سیستم در حل اختلافات خانوادگی را آشکار کرده است. این ناکارآمدی نه به معنای نارسایی کلی سیستم قضایی، بلکه ناشی از انتظار غیرواقعی است که دادگستری به‌تنهایی می‌تواند تمامی اختلافات خانوادگی را حل کند و به صلح و سازش منجر شود. این تصور وابستگی بیش‌ازحد خانواده‌ها به اقتدار دولتی را در پی داشته و نقش فعال آنها در حل اختلافات را کم‌رنگ کرده است.

۴. توسعه روش‌های غیردولتی مانند دآوری و میانجی‌گری فرصتی برای احیای نقش تاب‌آورانه خانواده‌هاست. این روش‌ها با تلفیق رویکردهای سنتی و مدرن، بستری سازمان‌یافته برای حل اختلافات

فراهم می‌کنند و به خانواده‌ها امکان می‌دهند هویت فرهنگی و دینی خود را حفظ کنند.

۵. سازمان‌های داوری با مدیریت منسجم و درعین حال انعطاف‌پذیر، به زوجین اجازه می‌دهند روش حل اختلاف متناسب با نیازها و ارزش‌های خود را انتخاب کنند. این ویژگی خانواده‌ها را به مشارکت فعال در فرایند حل اختلاف تشویق می‌کند و با ایجاد نظم و چارچوب، تاب‌آوری آنها را در برابر چالش‌های فرهنگی تقویت می‌کند. انعطاف ساختاری داوری نیز امکان تطبیق با سلیقه‌ها و ارزش‌های متنوع را فراهم می‌کند.

۶. سازمان‌های داوری می‌توانند شبکه‌ای از نخبگان و متخصصان حوزه خانواده را گرد هم آورند و با آموزش فنون میانجی‌گری و گفت‌وگو، به احیای ارزش‌های اخلاقی و دینی کمک کنند. این سازمان‌ها با ترویج فرهنگ صلح و سازش، نقش مهمی در حفظ هویت اسلامی و ایرانی خانواده‌ها ایفا می‌کنند.

۷. روش داوری خانوادگی مبتنی بر آیه ۳۵ سوره نساء نمونه‌ای برجسته از ظرفیت‌های بومی برای حل اختلافات است. در این روش، انتخاب حکم از خانواده‌های زوجین، شبکه خانوادگی را فعال می‌کند و به انتقال تجربه‌ها و تقویت تاب‌آوری خانوادگی کمک می‌کند. در ایران، ماده ۲۸ قانون حمایت از خانواده (مصوب ۱۳۹۲) این روش را به عنوان مرحله‌ای پیش از صدور گواهی عدم امکان سازش، الزامی کرده است. با این حال ماهیت قضایی و اجباری این فرایند مانع از بهره‌گیری کامل خانواده‌ها از ظرفیت‌های آن شده است. سازمان‌های داوری می‌توانند با ترویج این روش به صورت غیراجباری و با رویکرد میانجی‌گری، استقبال خانواده‌ها را افزایش دهند.

۸. در غیاب سازمان‌های داوری اسلامی، قواعد داوری بین‌المللی تحت تأثیر ارزش‌های غربی - آمریکایی، از جمله رویکردهای فمینیستی و حمایت از اقلیت‌های جنسی، توسعه یافته است. این روند با ارزش‌های اسلامی در تعارض است و می‌تواند هویت دینی خانواده‌های مسلمان را تهدید کند. تلاش‌های محدود برای تأسیس مؤسسات داوری اسلامی در کشورهای غربی نیز با موانع متعددی روبه‌رو شده است.

۹. تأسیس سازمان‌های داوری اسلامی با فعالیت فراملی، ضرورتی انکارناپذیر برای حفظ هویت دینی و تقویت تاب‌آوری خانواده‌های مسلمان در کشورهای اسلامی و غیراسلامی است. این سازمان‌ها می‌توانند با تدوین قواعد مبتنی بر شریعت و ترویج روش‌های بومی مانند حکم خانوادگی، به خانواده‌ها کمک کنند در برابر فشارهای فرهنگی و حقوقی مقاومت کنند و ارزش‌های اخلاقی خود را حفظ کنند.

۱۰. بنابراین خانواده‌های مسلمان در عصر مدرن با چالش‌های ناشی از تغییرات سبک زندگی و نفوذ

ارزش‌های غربی مواجه‌اند. ناکارآمدی سیستم قضایی در حل اختلافات خانوادگی و کاهش نقش روش‌های سنتی، ضرورت بازگشت به رویکردهای غیردولتی مانند داوری را برجسته کرده است. سازمان‌های داوری با مدیریت منسجم، انعطاف‌پذیری و تکیه بر ارزش‌های اسلامی می‌توانند تاب‌آوری خانوادگی را تقویت و هویت دینی و فرهنگی آنها را حفظ کنند. تأسیس سازمان‌های داوری اسلامی با فعالیت بین‌المللی، نه تنها به احیای نقش تاب‌آورانه خانواده‌ها کمک می‌کند؛ بلکه با ترویج صلح و سازش مبتنی بر شریعت، به انسجام جوامع اسلامی یاری می‌رساند.

منابع و مأخذ

۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۶۳). ترمینولوژی حقوق: حاوی اصطلاحات رشته‌های حقوق، علوم سیاسی، اقتصادی و تاریخ حقوق و رشته‌های مختلف فقه اسلامی. تهران: بنیاد راستاد.
۲. ذبیحی بیدگلی، عاطفه (۱۳۹۴). بایسته‌های تقنین در حوزه خانواده. چاپ اول، تهران: نشر دانشگاه امام صادق علیه السلام، واحد خواران با همکاری نشر میزان.
۳. صفایی، سیدحسین و امامی، اسدالله (۱۳۹۲). مختصر حقوق خانواده. چاپ سی و چهارم، تهران: نشر میزان.
۴. طلائی‌طرقی، زینب (۱۴۰۰). بررسی دادرسی کدخدامنشانه با توجه به ماهیت کدخدامنشی و تفاوت آن با قضاوت و داوری. دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی، ۸ (۲)، ۲۵۹-۲۸۰.
۵. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۴). مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران. چاپ یک‌صدوسوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۶. کاکاوند، محمد (۱۳۹۹). حقوق داوری در آرای دادرسان و داوران. جلد اول، چاپ دوم، تهران: انتشارات نهاد.
۷. متین‌دفتری، احمد (۱۳۸۸). آیین دادرسی مدنی و بازرگانی. تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
۸. هدایت‌نیا، فرج‌الله (۱۳۸۷). داوری در حقوق خانواده. چاپ اول، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۹. هدایت‌نیا، فرج‌الله (۱۳۹۵). حقوق خانواده: چالش‌ها و راهکارها. چاپ اول، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
10. Fan, Kun (2016). "Glocalization" if International Arbitration-Rethinking Tradition: Modwrnity and East-West Binariws Through Examples of China and Japan. University of Pennsylvania East Asia Law Review, v.11, Issue 2.
11. Khoukaz, George (2017). *Sharia Law and International Commercial Arbitration: The Need for an Intra-Islamic Arbitral Institution*. J. Disp. Resol.
12. Korteweg, Anna C. & Selby, Jennifer A. (eds.). (2012). *Debating Sharia: Islam, Gender Politics and Family Law Arbitration*. University of Toronto Press.
13. London, Q. M. U. O. (2018). Abuse of Rights in International Arbitration Ahmed Mohsen El Far. In.
14. Patino, Alejandro Flores (2006). *La Compétence du Tribunal Arbitral Dans L'arbitrage Commercial*. Maîtrise en Droit (L.L.M), Université de Montréal.